

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ РОБОТОЮ ЯК ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАЦЮ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК ВИРОБНИЧОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Постановка проблеми. Узагальнюючи світовий досвід становлення виробничої демократії, слід зазначити, що її розвиток відбувається у напрямку пошуку ефективних форм і методів взаємодії між суб'єктами соціально-трудова відносин (СТВ). Глобалізація економіки, поява нових форм організації виробництва, а також зміни, що відбуваються в економічній системі господарювання, у зв'язку з еволюцією технічного переоснащення виробництва та впровадження нових стандартів якості життя людини потребують нових підходів щодо створення умов чіткого дотримання прав людини, одним з яких є реалізація права на працю. Це право посідає визначальне місце в системі загальнолюдських цінностей, що формують економічне та соціальне становище суспільства в цілому та кожного його члена. До того ж, від його реалізації залежить процес демократизації взаємовідносин між державою, роботодавцями та найманими працівниками. Проте, як показує національна практика взаємодії суб'єктів СТВ, зміна підходів щодо застосування більш демократичних форм і методів в управлінні соціально-трудова відносинами на підприємствах відбувається вкрай повільно, що сприяє розвитку негативних тенденцій в економічній системі господарювання. Отже, необхідність вивчення стану забезпеченості людей роботою в Україні як державної політики, що створює умови для реалізації права на працю і визначення її впливу на підвищення якості трудового життя та становлення трудової демократії потребує проведення теоретико-методологічного дослідження.

Мета статті. Використовуючи узагальнення й систематизацію еволюції наукових поглядів, провести дослідження стану забезпеченості роботою людини в Україні як державної політики щодо створення умов реалізації права на працю. Розглянути чинники, що спричиняють проблеми у процесі її формування та негативно впливають на підвищення якості трудового життя. Визначити рівень впливу наявного стану забезпеченості роботою людини на розвиток виробничої демократії.

Результати дослідження. Поняття „Забезпеченість роботою” в нашій країні є відносно новим, і з'явилося воно в період трансформації планової економіки в ринкову. „Забезпеченість” розуміється як створення надійних умов з боку держави для реалізації прав людини, а „робота” як форма діяльності лю-

дини, у процесі якої відбувається задоволення потреб, пов'язаних з необхідністю відтворення затраченої людської енергії.

Термін „права людини” застосовується для визначення широкого спектру прав. Як правило, вони включають моральні або природні права, які випливають з самої людської природи та підтримання в людині почуття власної гідності. Ці права можуть упорядковуватися та називатися по-різному.

Досліджуючи права людини, український вчений Скакун О. Ф. зазначає – „Історія ідеї прав людини бере свої витoki в давнині. Вже в Біблії містяться положення про цінність і недоторканність людського життя, рівності людей. В античних державах і країнах Давнього Сходу обґрунтовувалася рівність людей однаковими природними умовами їхнього походження з Космосу, „неба”. І, хоча за часів рабовласництва і феодалізму панувала ідея про права „вільних” людей (Аристотель, Платон та ін.), її розвиток сприяв накопиченню інтелектуального матеріалу для подальшого (буржуазного) стрибка у цьому напрямку – визнання рівності усіх людей перед законом. Активність у розвитку ідеї про права людини припадає на епоху Відродження і Просвіти. У XVII – XVIII ст.ст. ця ідея відбивається у теорії природного (природженого) права, яка дозволила оцінювати з позицій справедливості діюче в державі позитивне право, проводити його перетворення в напрямку гуманізму і свободи. Г. Гроцій, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Т. Джефферсон, І. Кант, Дж.-Ст. Мілль, І. Бентам утверджують права особи (на життя, свободу, власність та ін.) як священні імперативи і закладають основи сучасного розуміння прав людини. Кожний народ вніс свою лепту в розвиток ідеї про права людини, вирішуючи цю проблему в залежності від історичних обставин свого буття” [1, с. 168]. Сама ідея прав людини на думку вченого заснована на теорії природного права, яка стала основою національних законодавств країн Європи та світу. Вчений звертає увагу на значимість знакових подій, що відбулися у XVII столітті – це прийняття в США „Декларації незалежності” і у Франції „Декларації прав людини і громадянина”. На його думку „Американська Декларація незалежності 1776 р.” висловила фундаментальний принцип, на якому заснована демократична форма правління: „Ми вважаємо самоочевидною істиною,

що всі люди створені рівними, що вони наділені Творцем певними невід'ємними правами, серед яких право на життя, свободу та прагнення до щастя". Французька Декларація прав людини і громадянина 26 серпня 1789 р. виклала „природні, невідчужувані і священні права людини”: особиста свобода, власність, безпека і опір гнобленню; необмеженість сфери вияву свободи людини й обмеженість сфери дії державної влади; притягнення до кримінальної відповідальності лише на підставі закону (немає злочину, не вказаного в законі; немає покарання, не вказаного в законі), презумпція невинності, свобода поглядів, думки, слова та преси, яка захищається „погрозою відповідальності за зловживання цією свободою”, та ін. Названі документи США і Франції стали свого роду моделлю (еталоном, зразком) для законодавчого закріплення особистих (громадянських) і політичних прав людини” [1, с. 168 – 169].

Як бачимо, права людини які вона отримує при народженні – це невідчужувані та невід'ємні свободи і права особи. Одним з таких прав є право на працю, яке витікає з самої людської природи та необхідності підтримання в людині почуття власної гідності за рахунок підвищення якості трудового життя. „Праця – це доцільна, свідома, організована діяльність людей, спрямована на створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення суспільних і особистих потреб людей. Процес праці містить три основні моменти: доцільну діяльність людини, тобто власне працю; предмет праці, на який спрямована праця; засоби праці, з допомогою яких людина впливає на предмет праці” [2, с. 6].

На міжнародному рівні право на працю було закріплено у XIX столітті „Загальною декларацією прав людини», яка була прийнята у 1948 році. Згідно до зазначеної декларації, кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі умови праці та на захист від безробіття. Право на працю закріплено також „Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права”, і „Американською конвенцією про права людини”. Згідно з Європейською соціальною хартією (1961 рік), для реалізації права на працю сторони зобов'язуються: „... – признать одной из своих первоочередных целей и обязанностей достижение и поддержание как можно более высокого и стабильного уровня занятости, в целях достижения полной занятости; – обеспечить эффективную защиту права работников зарабатывать себе на жизнь свободно выбираемым трудом; – создать или развивать для всех работников бесплатные службы по трудоустройству; – обеспечивать или содействовать развитию соответствующей профессиональной ориентации, профессиональной подготовки и переподготовки” [3, ст. 1].

Отже, забезпеченість роботою – це політика держави, метою якої є створення умов щодо реалізації права людини на працю. Ефективним методом впро-

вадження цієї політики є організація повноцінної зайнятості населення відповідно до набутої кваліфікації працездатних людей у відповідних сферах господарства країни. Як бачимо, зайнятість є тим економічним критерієм, за допомогою якого реалізується право на працю, тобто, людині, що працює, забезпечується здобуття засобів до існування і умовами щодо розвитку здібностей і особистості людини. Таким чином, забезпеченість роботою не тільки посідає визначальне місце в системі загальнолюдських цінностей, що формують економічне та соціальне становище суспільства в цілому та кожного його члена, але є засадничим фактором впливу на підвищення якості трудового життя працюючої людини.

Політика нашої держави щодо забезпеченості роботою населення реалізується шляхом законодавчого закріплення права на працю в Конституції України, і є одним з пріоритетних соціальних прав громадян. Згідно з Конституцією, кожен громадянин „... має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб” [4, ст. 43]. Слід зазначити, що вільне обрання праці та вільне погодження на неї означає виключне право особи самій розпоряджатись своїми здібностями до праці, що відповідає вимогам Загальної декларації прав людини, яка була затверджена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Реалізація конституційного положення щодо права людини на працю відбувається завдяки низки законів України, які певним чином регулюють його впровадження в життя.

Отже, право на працю - це природне і об'єктивне право людини, яке вона реалізує методом трудової діяльності з метою отримання доходу, необхідного для відтворення енергії, затраченої нею на інтелектуальні та фізичні дії у процесі своєї життєдіяльності. Тобто, для того, щоб людина мала можливість реалізувати зазначене право, держава повинна законодавчо згідно до набутої кваліфікації забезпечити її зайнятість у відповідних сферах господарства країни. Проте, як показує аналіз, проведений Федерацією профспілок України [5], процес пошуку нашою державою шляхів щодо повноцінної реалізації права людини на працю відбувається непросто. Так, з моменту проголошення незалежності по теперішній час його можна розділити на такі періоди:

1990 – 1991 роки – період хаотичного прийняття рішень і їх переосмислення, який ґрунтувався на практичному досвіді та інтуїтивному розумінні процесів, що відбувалися при взаємодії суб'єктів СТВ. Цей період характеризується тим, що недостатньо проду-

мана політика в частині трансформації державної власності у приватну призвела до різкого зменшення обсягів виробництва з подальшим масовим скороченням кількості робочих місць і, як наслідок – збільшення чисельності безробітних. У той же час швидке зростання рівня цін призвело до зменшення реальних доходів громадян і подальшого росту рівня бідності в країні. Тобто, державна політика як така щодо забезпеченості людини роботою взагалі була відсутня.

1991 р. – по теперішній час – період закладки основ формування ринку праці в Україні, який базується на глибокому вивченні та осмисленні діючої практики взаємодії суб'єктів СТВ і використанні теоретичних надбань Європейських країн щодо підвищення якості життя людини. Цей період характеризується початком законодавчого оформлення діючої практики взаємодії суб'єктів СТВ на ринку праці і подальшого приведення національного законодавства у відповідність до вимог міжнародних трудових норм і стандартів. Так, з прийняттям 17 листопада 1992 року Закону України „Про зайнятість населення” можна стверджувати, що розпочався процес формування політики держави щодо створення умов реалізації права людини на працю з метою підвищення якості життя людини. Згідно із зазначеним Законом, зайнятість розглядається державою як „...діяльність громадян, що пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що приносить їм доход у грошовій або іншій формі. Зайнятість населення, що проживає на території України, забезпечується державою шляхом проведення активної соціально-економічної політики, спрямованої на задоволення його потреб у добровільному виборі виду діяльності, стимулювання створення нових робочих місць і розвитку підприємства” [6, ст. 1].

Розглядаючи таку категорію, як забезпеченість людини роботою, вчений Прокопенко В. І. звертає увагу на те, що „Вирішення соціальних та економічних проблем, які в сучасних умовах стоять перед Україною, значною мірою залежить від того, чи буде працевлаштована кожна працездатна людина і, при цьому, наскільки будуть мобілізовані її можливості з підвищення активності як працівника і господаря” [7, с. 178]. Тобто, усвідомлена активна участь людини в управлінській діяльності господарюючих суб'єктів – це життєва необхідність, оскільки вона впливає на якість її трудового життя. До того ж слід зазначити, що такий підхід відповідає одному з базових принципів розвитку виробничої демократії. На думку вченого, „Зайнятість є економічним поняттям, оскільки вона становить один з основних елементів, що сприяє розвитку економіки кожної країни. Одночасно зайнятість є й гуманітарним поняттям, бо за її допомогою трудящим забезпечується здобуття засобів до існування. Зайнятість є також умовою для розвитку здібностей і особистості людини” [7, с. 180].

Аналізуючи наукову літературу, в якій розглядаються теоретичні й практичні умови щодо реалізації права людини на працю, можна виокремити основні принципи, на базі яких повинна формуватися політика держави щодо забезпеченості людини роботою, а саме: забезпечення рівних можливостей усім громадянам; дотримання права на вільний вибір виду діяльності відповідно до набутої людиною кваліфікації; законодавче регулювання зайнятості у відповідних сферах господарства країни; законодавче заохочення суб'єктів господарювання з метою створення нових робочих місць; запобігання безробіттю за рахунок розробки та впровадження національної та регіональних програм зайнятості; розвиток соціального діалогу між представницькими органами виконавчої влади, роботодавців і найманих працівників у площині дотримання заходів, направлених у переговорному процесі, які спрямовані на забезпечення зайнятості населення; моніторинг ринку праці щодо розв'язання проблем зайнятості населення, включаючи працю громадян України за кордоном та іноземних громадян в Україні; постійний моніторинг стану національного законодавства і приведення його у відповідність до міжнародних норм і стандартів, що регулюють реалізацію права на працю. Дотримання зазначених принципів дозволяє збалансувати інтереси бізнесу, держави і найманих працівників, що сприяє не тільки подальшому розвитку виробничої демократії, але й сталому соціально-економічному розвитку країни. Проте, як свідчать результати досліджень [8], сучасний стан забезпеченості роботою населення України характеризується зниженням попиту на працю, ліквідацією або скороченням об'ємів діяльності підприємств, що призводить до вивільнення великої кількості працівників, суттєвого зменшення реальних доходів та якості трудового життя і, як наслідок, виникнення проблеми безробіття.

Безробіття істотно впливає на соціально-економічний стан людини, знижує рівень відтворення робочої сили та збільшує рівень бідності серед найманих працівників. В економічній ситуації, що склалася в Україні, безробіття є однією з головних соціально-економічних проблем, яка дестабілізує соціально-трудові відносини, що не сприяє підвищенню якості трудового життя людини та негативно впливає на розвиток виробничої демократії. Так, спираючись на статистичні дані Державної служби статистики України [8], можна простежити динаміку рівня безробіття в Україні за період з 2005 по 2012 роки (табл. 1).

Аналізуючи дані табл. 1, слід звернути увагу на те, що в цілому в Україні та в Донецькій області спостерігається тенденція сталого збільшення рівня безробіття (рис. 1.), що вказує на продукування супутніх проблем і різних явищ, які негативно впливають на підвищення якості трудового життя.

Одним із таких негативних явищ є трудова міграція за межі України. Трудова міграція зумовлена еко-

номічними, політичними, етнічними та релігійними чинниками. До того ж, це – вимушена міра, до якої удаються люди з метою свого працевлаштування у зв'язку зі зростанням кількості безробітних у державі. Як зазначається у науковій і періодичній літературі [9 – 11], обсяг кількості українських трудових мігрантів, які працюють за кордоном, в середньому за різними джерелами коливається від 3 до 7 млн осіб. До головних чинників, які зумовлюють зовнішню трудову міграцію українців, можна віднести неефективну політику держави щодо забезпеченості роботою працездатного населення країни та відсутність економічного механізму, який би заохочував роботодавців до недопущення тійової занятості. На думку науковців і практиків наявний процес трудової міграції за межі України має негативні наслідки та загрози національним інтересам держави, а саме: „загроза незворотної втрати значної частини якісної, найбільш економічно активної національної робочої сили, в тому числі людського, наукового та інтелектуального потенціалу за

умови, коли тимчасова трудова міграція призводить до еміграції та зміни місця постійного проживання; тривала зайнятість у сфері з низькою кваліфікації праці у приймаючих країнах призводить до втрати кваліфікації, професії, набутих раніше в Україні. Загрози соціального характеру пов'язані з руйнуванням сімей, явищем сирітства дітей заробітчан, деформацією статевікової структури в районах масової трудової еміграції, проблем демографічного характеру; негативні наслідки для розвитку споживчого ринку, викликані зростанням грошової маси, штучним збільшенням попиту та ще більшим зниженням конкурентоздатності національного ринку праці. Найбільшу загрозу становить кримінально індукована зовнішня міграція, торгівля людьми та примусова праця українських громадян” [9, с. 315 – 316]. Отже, трудова міграція за межі України не відповідає національним інтересам, не сприяє підвищенню якості трудового життя працюючої людини та стримує процес розвитку виробничої демократії.

Таблиця 1

Рівень безробіття населення (за методологією МОП)

Період часу (рік)	Рівень безробіття населення (%)			
	Всього по Україні		Всього по Донецькій області	
	Все населення	Працездатного віку	Все населення	Працездатного віку
2005	7,2	7,8	6,2	6,6
2006	6,8	7,4	5,7	6,1
2007	6,4	6,9	5,6	5,9
2008	6,4	6,9	5,7	6,0
2009	8,8	9,6	9,4	10,1
2010	8,1	8,8	8,4	9,1
2011	7,9	8,6	8,2	8,7
2012 (1-й кв.)	8,4	9,1	9,0	9,6

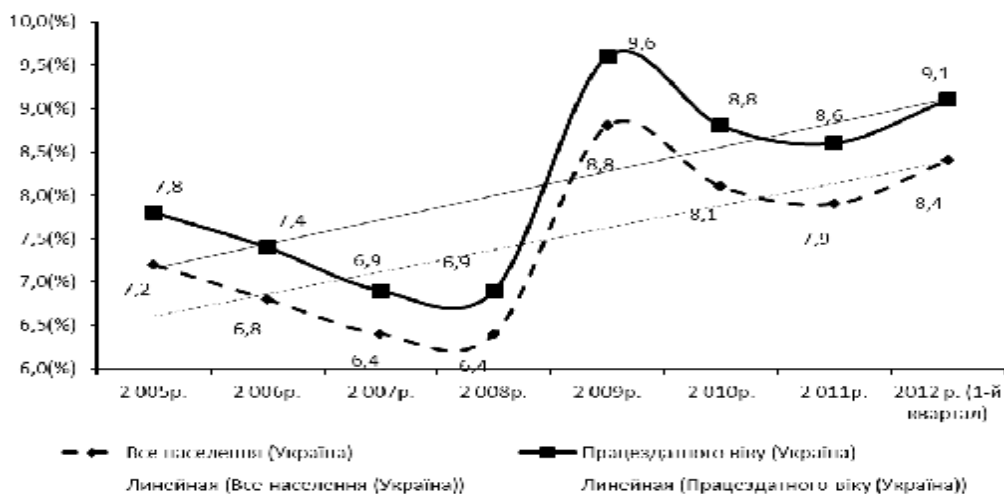

Рис. 1. Динаміка рівня безробіття населення в цілому по Україні

Розглядаючи фактор забезпеченості роботою, слід звернути також увагу на те, що безробіття породжує такий феномен, як нелегальна трудова діяльність [11], яка створює умови для розвитку тіньового сектору зайнятості. Характерною особливістю зазначеного сектору є недоплата заробленого та виплата працівникам заробітної плати „в конвертах”. Насьогодні в Україні це явище досить поширене, особливо в секторі малого і середнього бізнесу та сягає від 2 до 4,7 мільйонів осіб, що наносить економіці України досить суттєві збитки, а працівники позбавляються гарантій трудових прав і соціального захисту. Проте, поки що на державному рівні відсутня методика, яка б забезпечила офіційну статистику щодо масштабів нелегальної зайнятості. Працівник за його мовчазною згодою стає трудовим рабом, до того ж безправним.

Таким чином, спираючись на проведене дослідження, можна зробити наступний висновок:

- забезпеченість роботою – це політика держави, метою якої є створення умов щодо реалізації права людини на працю. Ефективним методом впровадження її є організація повноцінної зайнятості населення;
- безробіття є головним чинником, який дестабілізує соціально-трудові відносини, що не сприяє підвищенню якості трудового життя людини;
- стан забезпеченості роботою людини в Україні як державної політики щодо створення умов реалізації права на працю є недостатньо ефективним та негативно впливає на розвиток виробничої демократії.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підруч. / О. Ф. Скакун : пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с. 2. Завіновська Г. Т. Економіка праці: Навч. посібник / Г. Т. Завіновська. — К.: КНЕУ, 2003. — 300 с. 3. Європейська соціальна хартія (переглянута) // Соціально-трудова відносини та вирішення трудових спорів : зб. нормативно-правових актів / Упор. В. М. Руденко. — К.: Основа, 2002. — 712 с. 4. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії ВРУ від 28 черв. 1996 р. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222 - IV (2222-15) від 08.12.2004, ВВР, 2005, № 2, ст.44) // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141. 5. Бібліотечка голови профспілкового комітету №12 (144), 2011. Бідність в Україні та пропозиції профспілок щодо її подолання. — К.: „Проінформ” ФПУ, 2011. — 48 с. 6. Закон України „Про зайнятість населення” // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — Київ, - 1991, № 14, с. 170. 7. Прокопенко В. І. Трудове право України: підручник / В. І. Прокопенко. — Х.: Фірма „Консум”, 1998. — 480 с. 8. Статистична інформація. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] / Ринок праці. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/> 9. Хомич Л. В. Зовнішня трудова міграція населення України: масштаби, сучасні ознаки та географія / Л. В. Хомич // Регіональні проблеми України географічний аналіз та пошук шляхів

вирішення. Зб. наук. праць. — Херсон: ПП Вишемирський, 2007. — С. 310 – 316. 10. Населення України. Трудова еміграція в Україні. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2010. — 233 с. 11. В Україні нелегально працюють до 5 млн. осіб. [Електронний ресурс] / Інтернет-видання „Обозреватель” — Режим доступу : <http://ukr.obozrevatel.com/news/v-ukraini-nelegalno-pratsyuyut-do-5-mln-osib.htm>

Шемяков О. Д. Забезпеченість роботою як державна політика щодо реалізації права на працю та її вплив на розвиток виробничої демократії

У статті наведено оцінку стану забезпеченості роботою людини в Україні як державної політики щодо створення умов реалізації права на працю. Розглянуто чинники, що спричиняють проблеми у процесі її формування та негативно впливають на підвищення якості трудового життя. Визначено, що недостатньо ефективна державна політика щодо реалізації права на працю негативно впливає на розвиток виробничої демократії.

Ключові слова: виробнича демократія, якість життя, зайнятість.

Шемяков О. Д. Обеспеченность работой как государственная политика по реализации права на труд и ее влияние на развитие производственной демократии

В статье исследуется государственная политика в части создания условий для реализации права на труд, что способствует обеспеченности в Украине людей работой. Рассмотрены факторы, создающие проблемы при обеспеченности работой и дана оценка их влияния на повышение качества трудовой жизни. Установлено, что недостаточно-эффективная государственная политика, направленная на реализацию права на труд, тормозит развитие производственной демократии.

Ключевые слова: производственная демократия, качество жизни, занятость.

Shemiakov O. D. Material Well-being by Work as Public Policy on Realization of Right to Work and its Influence on Development of Production Democracy

In the article the estimation of the state of material well-being work of people has been presented in Ukraine as a public policy in relation to conditioning of realization of right to work. The factors that result in problems in the process of its forming and make negative influence on upgrading of labour life have been considered. Certainly, that not effective enough public policy in relation to realization of right to work make negative influence on development of production democracy.

Key words: production democracy, quality of life, employment.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2012

Прийнято до друку 20.12.2012